

Executive Guarantees and Political Ethics of Brokers in the Iranian Legal System

Fatah Mohammadi ¹

Gholam Hossein Massoud ²

Masoud Raei ³

Received Date:21Nov2020

Reception Date:10Feb2021

Abstract

The present study aims to identify the components of the requirements of the political ethics of rulers and guarantee their implementation in the Iranian legal system. This article is qualitative in terms of research methods and methods. The information obtained in this study has been described and analyzed by content analysis method. The findings of this study indicate that the guarantee of law enforcement has various effects, which are sometimes in the form of punitive aggression or compulsory. His material or financial and financial performance leads to and sometimes has a situational face. Therefore, according to the available sources, in the legal system of the Islamic Republic of Iran, there are two categories of executive guarantees, including divine supervision, internal (moral) and external (legal) executive guarantees on the political ethics of the ruling agents. However, due to the complexity of the Constitution of the Islamic Republic of Iran, it is suggested that the components and characteristics of the political ethics requirements of brokers in the legal system be identified and extended to ordinary laws, judgments and administrative orders and regulations.

Keywords: Political ethics, ethics of agents, divine supervision, external supervision, internal supervision

---

PhD Student, Department of Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran

Associate Professor, Department of Law, Najafabad Branch, Islamic Azad University, Najafabad, Iran. (Corresponding Author)

Associate Professor, International Law, Faculty of Law, Islamic Azad University, Najafabad Branch, Najafabad, Iran

<https://dx.doi.org/10.30510/PSI.2022.270015.1476>

ضمانت‌های اجرایی و اخلاق سیاسی کارگزاران در نظام حقوقی ایران

فناح محمدی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۰۱

غلامحسین مسعود^{۲*}

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۲۲

مسعود راعی^۳

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی مولفه‌های الزامات اخلاق سیاسی زمامداران و ضمانت اجرای آنها در نظام حقوقی ایران انجام گرفته است. این مقاله از نظر روش و شیوه پژوهش، کیفی می باشد. اطلاعات به دست آمده در این پژوهش به روش تحلیل محتوا مورد توصیف و تحلیل قرار گرفته است، یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که، ضمانت اجرای قانون جلوه‌های گوناگونی دارد، که گاه به صورت مجازات متجاوز است و یا به الزام مادی یا اجرای تکلیف مالی او منتهی می‌شود و گاه چهره وضعی دارد. لذا بر اساس منابع موجود، در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران دو دسته ضمانت اجرایی، اعم از نظارت الهی، ضمانت‌های اجرایی درونی (اخلاقی) و بیرونی (حقوقی) بر اخلاق سیاسی کارگزاران حاکم است. اما با توجه به پیچیدگی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، پیشنهاد گردید که، مولفه‌ها و ویژگی‌های الزامات اخلاق سیاسی کارگزاران در نظام حقوقی شناسایی و به قوانین عادی، حکم قضاوت و دستورات و آئین نامه‌های اداری تسری داده شود.

واژگان کلیدی: اخلاق سیاسی، اخلاق کارگزاران، نظارت الهی، نظارت بیرونی، نظارت درونی

^۱ دانشجوی دکتری، گروه حقوق، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران

^۲ استادیار گروه حقوق، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران. (نویسنده مسئول). Dr. Gh. Masoud@gmail.com

^۳ دانشیار گروه حقوق، واحد نجف آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، نجف آباد، ایران.

امروزه یکی از مشکلات جوامع، عدم وجود اخلاق و رعایت اصول در سطح کارگزاران است، اخلاق روح حاکم بر تمام افعال و قوانین جاری در جامعه (روزبه، ۱۳۹۵: ۱۰۴)؛ و اساسی‌ترین مقوله‌ای است که ذهن و زبان متفکران و فلاسفه را در دوره‌های مختلف تاریخ به خود معطوف کرده است. سوفسطائیان و سقراط نخستین کسانی بودند که پرسش‌های اصلی فلسفه اخلاق را طرح کرده‌اند. ارسطو اهمیت علم اخلاق را مربوط به فضایل عملی می‌داند و عمل فضیلت‌مندانه و معیار خوب بودن را رعایت اعتدال یا حد وسط هر چیز می‌خواند (کلهر، ۱۳۸۳: ۱۵-۲۰). یان رهبر ظهور قدرتهای بزرگ چین استدلال می‌کند که باید برای دستیابی به رهبری بین‌المللی، در سیاست خارجی خود از ارزش‌های اخلاقی پیروی شود (لارسون^۲، ۲۰۲۰: ۴). در دیدگاه اسلامی نیز به اهمیت ارزش‌های اخلاقی پرداخته شده است. چنانچه، پیامبر اسلام (ص) علت و انگیزه بعث خود را تتمیم و تکمیل مکارم اخلاق و فضایل انسانی بیان داشته است^۳ (شعبانی، ۱۳۹۰: ۷). براین اساس دیدگاه اسلامی، نظام اخلاقی را در دو عرصه زندگی فردی و اجتماعی معتبر می‌شمارد و بر آن است که هر آن چه در سطح فردی اخلاقی است، در سطح اجتماعی نیز چنین باشد و هر آن چه در سطح فردی و برای افراد غیر اخلاقی است، در سطح اجتماعی و سیاسی و برای دولتمردان نیز غیر اخلاقی باشد. مثلاً، اگر فریب کاری در سطح فردی عمل بدی است، برای حاکمیت نیز بد به شمار می‌رود و نمی‌توان آن را مجاز به نیرنگبازی دانست (سلطان محمدی، ۱۳۹۱: ۹۵). همچنین طبق آیه شریفه «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ» و سخن گوهر بار پیامبر گرامی اسلام که می‌فرماید «كلکم راعٍ و کلکم مسؤولٌ عن رعیته^۴»، همه در برابر هم مسئول هستیم (مطهری، ۱۳۸۷: ۲۸۲)، در نظام جمهوری اسلامی ضروری است به مقررات اسلامی و به تبع آن اصول قانون اساسی ملتزم و مقید بوده، و همچنین نظارت‌های متناسب را بر رفتار و کردار همدیگر در حوزه مسئولیت خود داشته باشیم.

^۱ مقاله حاضر مستخرج از رساله دکترای فتاح محمدی، در دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد می‌باشد.

^۲ Larson

^۳ «انی بعثت لان اتمم مکارم الاخلاق، برگزیده شدم تا بزرگواریهای اخلاق را به کمال برسانم».

^۴ بحار الانوار، ج ۷۲، ص ۳۸؛ ارشاد القلوب، ج ۱، ص ۱۸۴؛ جامع الاخبار، ص ۱۱۹؛ مجموعه ورام، ج ۱، ص ۶؛ منیة المرید، ص ۳۸۱.

قانون اساسی در ایران حافظ جمهوری اسلامی است زیرا زیربنای قانون اساسی اصول اعتقادی امت اسلامی قرار گرفته است (روزبه، ۱۳۹۵:۱۰۷) لذا کارمندان دولت کارگزاران حکومت الهی تلقی می‌شوند (کلهر، ۱۳۸۳:۱۲). با توجه به اینکه اخلاق کارگزاران در اسلام جایگاهی ویژه دارد؛ و اسلام از پیوند آشتی جویانه اخلاق و سیاست دم می‌زند و همواره در پی ارائه راهبرد به سیاستمداران است (حبییان، ۱۳۹۴:۱۴)، می‌توان بیان کرد که، نظام سیاسی بدون توجه به اخلاق، از هدایت انسان و تامین مصالح حقیقی او ناتوان خواهد بود. از آنجا که هدف نظام سیاسی اسلام، رشد همه جانبه افراد جامعه و دستیابی به سعادت دنیوی و اخروی است، پایبندی به اخلاق در نظام سیاسی بسیار مهم است (فقیهی، ۱۳۹۵:۷). از این رو، با توجه به اینکه قدرت، همواره میل به اقتدار طلبی و تمامیت خواهی را تقویت می‌کند و کارگزاران همواره در معرض وسوسه‌های قدرت قرار می‌گیرد (نیک‌پور و همکاران، ۱۳۹۵:۱۸)، نظارت مستمر و دقیق بر کار و رفتار کارگزاران و کارکنان نظام اداری و بازرسی عملکرد آنان و پیگیری امور ایشان امری ضروری است زیرا موجب می‌شود تا آنها از مسیر حق و مدار قانون و حکم خدا منحرف نشده و براساس اصول و معیارهای اسلامی و دینی خدمتگزار مردم باشند (کریمی و همکاران، ۱۳۹۵:۲۶).

با توجه به اینکه، یکی از مشکلات جوامع اسلامی، عدم وجود اخلاق و رعایت اصول در سطح کارگزاران می‌باشد، شناسایی اخلاق در رابطه با سیاست نقش تعیین‌کننده و اساسی در اداره یک کشور دارد و حتی می‌توان گفت این رابطه در سرنوشت سیاسی و سعادت‌مندی بشر نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. براین اساس می‌توان بیان کرد که، نسبت اخلاق، سیاست و حقوق یکی از مهمترین مباحث اندیشه سیاسی و حقوق است، که همواره مورد توجه فلاسفه حقوق و اندیشمندان از جمله ارسطو بوده است. از جمله مباحثی که در اندیشه نظریه‌پردازان علم سیاست مورد توجه و چالش است و در عمل سیاسی حاکمان نمودی مستقیم دارد، آن است که تا چه حد باید عمل حاکم تحت اصول اخلاق انسانی بگنجد و چه محدودیت‌های اخلاقی بر دوش حکومتی و زمامدار سیطره دارد. با مطالعه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، می‌توان بیان کرد که، در جای جای این قانون، مقوله‌های اخلاقی مطرح و مورد تأکید قرار گرفته است. بطوری که هیچ نقصی در جهت قانون‌گذاری نیست، فقط نیاز به اهمیت دهی از طرف مسئولین مربوطه و اجرای دقیق آنها می‌باشد، که این مسئله ارتباط مستقیم با میزان دغدغه مسئولین نسبت به امور فرهنگی دارد. نکته مهم دیگر این است که، آیا برای جلوگیری از سقوط جامعه تنها توصیه‌های اخلاقی کافی است؟ روشن است که توصیه

های اخلاقی به دلیل فقدان ضمانت اجرایی مناسب نمی‌تواند تاثیر گذار باشد و تنها می‌تواند به عمل خیر ترغیب و از عمل شر برحذر کند، بلکه باید این مسئله در نظام حقوقی جامعه به شکل قانون متجلی شود (کاتوزیان، ۱۳۸۶، ۸۵).

براین اساس می‌توان بیان کرد که نسبت حقوق و سیاست و اخلاق یکی از بهترین مباحث اندیشه سیاسی و حقوق است که در قانون اساسی هر کشور باید به آن پرداخته شود. لذا ضمن توجه به توصیه‌های اخلاقی که باید در نظام حقوقی به شکل قانون متجلی شود تا ضمانت اجرایی پیدا کند؛ آنچه در این پژوهش مورد توجه و چالش است و در عمل سیاسی حاکمان نمودی مستقیم دارد، آن است که آیا اخلاق سیاسی زمامداران در نظام حقوقی ایران دارای ضمانت‌های اجرایی کافی است؟ و آیا مردم و قوای سه گانه و سایر نهادهای حاکمیتی می‌توانند ضمانت لازم بر هنجارگذاری در نظام حقوقی ایران باشند؟

لذا پژوهش حاضر به دنبال بررسی اهداف زیر می‌باشد:

- ۱- بررسی ویژگی‌های اخلاقی کارگزاران در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
- ۲- بررسی ضمانت‌های اجرای اخلاق سیاسی کارگزاران در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

۲- مبانی نظری

اخلاق سیاسی^۱

اخلاق سیاسی قضاوت اخلاقی در مورد عمل سیاسی و مطالعه این عمل است، که به دو بخش تقسیم می‌شود: ۱- اخلاق اداری، که بر کارگزاران دولتی، روش‌هایی استفاده آنها و موسسات محل خدمت آنها متمرکز است؛ ۲ - سیاست اخلاقی (اخلاق و سیاست عمومی)، که بر قضاوت در مورد آن سیاست‌ها و قوانین دولت‌ها متمرکز است (تامپسون^۲، ۲۰۱۸: ۳). در تعریفی دیگر اخلاق سیاسی مجموعه‌ای از گزاره‌ها، افعال و مفاهیم اخلاقی است که حاصل و دستاورد سیاستمداران اخلاقی می‌باشد و با هدف تنظیم روابط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بر پایه اخلاق و عدالت صورت می‌گیرند و صبغه سیاسی و اجتماعی دارند، مانند قسط، عدل، انصاف و غیره (شریفی، ۱۳۸۴: ۲۰). لذا سخن گفتن از مبنای اخلاق نظام سیاسی بدین معناست که کشگران سیاست، اعم از شهروندان، سیاستمداران و دولتمردان، باید باورها، تصمیم‌ها و رفتارهای سیاسی خود را بر اساس اصول و قواعد اخلاقی تنظیم کنند

¹ -Political morality

² - Thompson

(فقیهی، ۱۳۹۵: ۴۷). به طور کلی اخلاق سیاسی مجموعه‌ای از رفتارها، گزاره‌ها و ارزش‌گرایی‌هایی چون، حق‌جویی، عدالت محوری، تقوای سیاسی، کرامت انسانی، مردم‌گرایی، صلح‌مداری، وفاداری به عهد و پیمان و تدبیر و مصلحت‌سنجی در عرصه کشورداری بوده است (ماکیاولی، ۱۳۷۴، به نقل از فارسیان و پورمنوچهری، ۱۳۹۷: ۱۰).

اخلاق سیاسی در اندیشه اسلامی مانند نگرش سیاسی اسلام بر اصول خاصی در معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی و انسان‌شناسی مبتنی است که نمی‌توان بدون توجه به آنها به ترسیم نگرش اسلامی در عرصه اخلاق زمام‌داری پرداخت. آنچه مهم است آن است که باید کوشید ارتباط این اصول را با نوع نگرش زمام‌داری در اسلام و اخلاق حاکم بر آن تبیین کرد (لک، ۱۳۸۸: ۳۵). این روزها در جامعه ایران این سوال مطرح می‌شود برای بکارگیری هر چه بیشتر توصیه‌های اخلاقی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، چه راهبرهایی می‌تواند تأثیرگذار باشد. لذا با توجه به اینکه اخلاق کارگزاران در اسلام جایگاهی ویژه دارد؛ و اسلام از پیوند آشتی‌جویانه اخلاق و سیاست دم می‌زند، همواره در پی ارائه راهبرد به سیاستمداران است (منزوی بزرگی، ۱۳۹۴: ۹۷). علاوه بر این با توجه به تغییرات محیطی که در حال حاضر شتاب زیادی به خود گرفته است و پیچیده شدن تصمیمات سازمانی و مدیریتی الزام به کارگیری برنامه‌ای جامع برای اینگونه مسائل و برای شکل دادن به آینده به شکلی اثربخش (کنترل آینده) بیشتر از گذشته به نظر می‌رسد. مدیریت راهبرد با تکیه ذهنی پویا، آینده‌نگر، جامع‌نگر و اقتضایی راه حل بسیاری از مسائل سازمان‌های امروزی است.

اخلاق کارگزاران

قرن‌ها است که انسان‌ها برای حفاظت از ارزش‌هایی که رعایت آنها را برای صیانت از منافع بنیادین انسان و جامعه ضروری به نظر می‌رسیده، به حقوق کیفری توسل جسته‌اند؛ جوامع بشری با جرم‌انگاری و مجازات رفتارهای مغایر با ارزش‌های برتر جامعه درصدد دستیابی به چنین هدفی برآمده‌اند (عبداللهی، ۱۳۸۶: ۹۸). رعایت اصول اخلاقی در جامعه بخشی از زندگی معنوی جامعه است، که به عنوان یک هستی مستقل به صورت اراده جامعه، سنت‌ها، آداب و رسوم، رفتارهای اجتماعی، عادت‌ها و ماده-های قانونی تکیه‌گاه همگان می‌شود و شرایطی را به وجود می‌آورد که شخص را به محدودیت، جهت‌گیری و اطاعت وا می‌دارد (حمیدی‌نژاد و نکویی‌زاده، ۱۳۸۹: ۸۷). رعایت اصول اخلاقی به آن معیارهای اخلاقی اطلاق می‌شود که مردم بر اساس آنها تشخیص می‌دهند که چه ارزش‌هایی "خوب" و "بد" و انجام چه کارهایی "درست"

و "اشتباه" است (لازینیک و مورفی^۱، ۲۰۱۹: ۴۰۱). بررسی‌های موجود بر روی ویژگی‌های کارگزاران اخلاق‌مدار، حاکی از وجود منش اخلاقی و راستی، جهت‌گیری آنها به سمت اجتماع و مردم، انگیزانندگی، تشویق و توانمندسازی و مدیریت و جواب‌گویی (حساب پس دادن) اخلاقی است (نیری و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۶). سازمان ملل متحد (کمال اخلاقی کارگزاران را، شامل: بی‌طرف بودن، عدالت‌خواهی، صادق بودن و راست‌گویی بیان می‌کند (بطحایی اصل، ۱۳۹۰: ۱۵۶). به طور کلی نظام حقوقی ایران، اصول اخلاقی کارگزاران را شامل: ایمان به خدا و تقوی (قانون اساسی، بند ۱، اصل سوم)، ایجاد امکانات عادلانه برای همه (قانون اساسی، بند ۹، اصل ۳)، برادری (قانون اساسی، اصل ۳) و برابری (قانون اساسی، بند ۱۴، اصل ۳)، ترک هرگونه ظلم و سوء استفاده از قدرت (قانون اساسی، بند ۶، اصل ۳)، دانایی و توانایی کارگزاران (قانون اساسی، بند ششم، اصل ۲)، مشارکت مردم در امور (قانون اساسی، اصل ۱۰۰؛ بند هشتم، اصل ۳)، وفای به عهد و پیمان (قانون اساسی، بند ۵ اصل ۱۱۰)، توجه به رفاه و آسایش مردم (قانون اساسی، بند ۱۲، اصل ۳) و از بین بردن فقر (قانون اساسی، اصل ۴۵)، امانت‌دار بودن حقوق مردم (قانون اساسی، اصل ۶۷)، انتقادپذیر بودن (قانون اساسی، اصل ۸)، خیرخواهی مردم و جلوگیری از اضرار به غیر و انحصار و احتکار (بند ۵، اصل ۴۳ قانون اساسی)، عدالت و اقامه قسط (قانون اساسی، بند ۴ اصل دوم؛ اصل سی و چهارم؛ اصل چهاردهم؛ بندهای ۲ و ۳ اصل یکصد و پنجاه و شش) و ... بیان می‌دارد.

در اندیشه سیاسی امام علی (ع) زمامداران باید پایبند اصول اخلاقی سیاسی باشند و به هیچ وجه از مرزهای اخلاق و انسانیت فراتر نروند و مرزشکنی نکنند. چرا که، قدرت و مکتب، آدمیان را به سرعت به سمت تعدی و مرز شکنی و خود را فراتر از حدود و قانون دیدن، پیش می‌برد بنابراین مهمترین امر در اخلاق سیاسی زمامداران پایبندی ایشان به حدود مرزها و قوانین است (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۴: ۱۴۱). در نظام جمهوری اسلامی، مهمترین خلق‌هایی که یک کارگزار می‌تواند داشته باشد، در جدول (۱) بیان شده است (سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، ۱۳۸۰: ۲۱).

جدول ۱- مهمترین خلق‌هایی که یک کارگزار در نظام جمهوری اسلامی

اقسام اخلاق یک کارگزار	ویژگی‌های خلق کارگزار در هر بعد
خلق کارگزار	۱- حیائی نسبت به مافوق ۲- احترام صمیمیت آفرین و نه تملق

¹ Laczniak & Murphy

نسبت به مافوق	و چاپلوسی ۳- نگاه کردن به کار مافوق با دید ارزیابی ۴- انتقاد
بررسی خلق کارگزار نسبت به همسطح	تعهداتی که می‌تواند ما را در خدمت به خدا و بندگان خدا یاری کند، شناخت معروف‌ها و منکرها در محیط کار، برقرار کردن ارتباط صمیمی و نه یک ارتباط خشک و رسمی، ایجاد روح مشاوره و مشورت در همه جهت بروز استعدادهای درونی افراد، مساعدت در رفع نواقص کار یکدیگر، تحسس ^۱ و منع تجسس ^۲ ، اجتناب از تقسیم طبقاتی بی مورد در بین کارگزاران و دوری نمودن از نفاق در کارگزاری
خلق کارگزار نسبت به افراد تحت سرپرستی	نرمش با زیردستان، مهربانی و رأفت، عفو زیردستان، مشورت، توجه به مشکلات افراد تحت سرپرستی و رفع آنها در صورت امکان، انتقادپذیری با روحیه باز
خلق کارگزار نسبت به ارباب رجوع	تسلط و آگاهی بر ضوابط و مقررات، دخالت نکردن در روابط و خودداری از افراط و تفریط، لمس افتخار خدمتگزاری در برخورد کارگزار با مراجعه‌کننده، اجتناب از برتری‌جویی، راهنمایی و ارایه راههای سهل و کوتاه به ارباب رجوع، عدم تعبیر ضوابط و مقررات، نیکی با خلق خدا در اجرای وظیفه (محسن بودن).

منبع: (سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، ۱۳۸۰: ۲۱).

ضمانت‌های اجرایی

امروزه نقش پیشگیرانه ضمانت‌های اجرایی تأثیر مهمی در مدیریت اخلاق سیاسی کارگزاران دارد (ولز و نویس^۳، ۲۰۱۸: ۴). ضمانت اجرا در فقه سیاسی به معنی تعهد هر انسان مومن و مکلف به اتمام تکالیف الهی است. و مبنای الزام‌آور بودن قواعد حقوقی نیز حاکمیت اراده تشریحی خداوند است. و تعهد فرد و جامعه نسبت به تکالیف الهی در مقام اذعان و عمل از ایمان آنها به حاکمیت الهی ناشی می‌گردد و بدین ترتیب همه رشته‌های فقه سیاسی، حتی حقوق سیاسی و حقوق بین الملل آن از ضمانت اجرا برخوردار است (عمید زنجانی، ۱۳۹۱: ۶۰). به بیان جعفری لنگرودی (۱۳۹۳: ۸۵)، ضمانت اجرا عبارت است از قسمتی از قدرت عمومی که به ضرورت عکس العمل علیه ناقض قانون جلوه می‌کند. اصلاح ضمانت اجرا از مفاهیم انحصاری علم حقوق نیست و در برخی علوم دیگر مانند جامعه‌شناسی یا رفتارشناسی نیز به کار می‌رود. در جامعه‌شناسی یا رفتارشناسی ضمانت اجرا مفهومی در برگیرنده تنبیه و تشویق است. در این مفهوم منظور از ضمانت اجرا هر نیرویی است که موجب می‌شود افراد تحت

^۱ تحسس یعنی خوب گوش کردن، خوب دیدن، و خوب درک کردن و یا خوب تفحص نمودن است.

^۲ تجسس یعنی پیگیری کار دیگران با نیت شر

^۳ Velez & Neves

تأثیر مولفه‌های بیرونی یا درونی عملی را انجام دهند یا از انجام آن خودداری نمایند (شیرودی و وکیلی مقدم، ۱۳۹۲: ۲۶). در این پژوهش منظور از ضمانت اجرا، نیروی الزام‌کننده‌ای است که، نیروهای جامعه را وادار به پذیرش اجرای قانون اساسی و مجموعه قواعد و مقررات موضوعه لازم‌الاجرا می‌کند (باقرزاده، ۱۳۸۱: ۴۳). به طور کلی ضمانت اجراها به دو نوع حقوقی و فراحقوقی بر مبنای مقام وضع‌کننده آنها تفکیک می‌شوند؛ ضمانت اجراهای حقوقی مجموعه عوامل بازدارنده‌ای است گستره آنها بر اساس حکم قانون گذار بوده و صلاحیت اجرای آنها نیز بر همین مبنا تعیین می‌شود. در حالی که ضمانت اجراهای فراحقوقی عامل و محرک اصلی، نیروی درونی شکل گرفته در افراد است که مبنای آن قوه قاهره حاصل از قانون یا دولت نیست. این نوع ضمانت اجراها می‌تواند مکمل ضمانت‌های حقوقی قلمداد شده و مبتنی بر هم‌افزایی، قوت تأثیر آنها را افزون سازد (شیرودی، ۱۳۹۲: ۳).

نظام حقوقی. نظام حقوقی تجسم عینی و خارجی آرمان‌ها، اهداف و مبانی حقوق در قالب قوانین و مقررات حقوقی جامعه است که طبقه بندی آنها، با توجه به تنوع بسیار گسترده و نیز دشواری یافتن ملاک و معیار طبقه‌بندی، به مناقشات بسیار انجامیده است (صفایی و همکاران، ۱۳۶۴: ۱۸-۲۱). در تعریف دیگر اسلامی (۱۳۹۳) نظام حقوقی را یکی از ارکان نظام اجتماعی بیان می‌کند که در تعامل با نظام‌های اقتصادی، فرهنگی و سیاسی شکل می‌گیرد و عهده‌دار تنظیم روابط بین تابعان نظام اجتماعی در حوزه تعهدات الزام‌آور و تکالیف قانونی است.

۳- روش تحقیق

روش پژوهش در این مقاله، بصورت تولید محتوا و با استفاده از مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای و با فیش‌برداری از مقالات و کلیه متون و اسناد بالادستی و قواعد و قوانین مرتبط با موضوع اخلاق سیاسی در ارتباط با نظام حقوقی مورد توصیف و تحلیل قرار بگیرد، تا زوایای پنهان موضوع به وضوح آشکار گردد و در این روش علاوه بر توصیف عینی، منظم و دقیق خصوصیات موضوع و بیان اطلاعات و مطالب موجود راجع به آن تلاش می‌شود با ارائه راهکارهای مناسب در مورد سوالات مطرحه به تبیین و تحلیل مناسب موضوع درصدد کشف و حل و فصل موانع و مشکلات آن برآییم.

۴- یافته‌های پژوهش

نظارت بر کارکنان از منظر اسلام در قرآن و نهج البلاغه و سایر منابع معتبر دینی به دفعات آمده است (نیک‌پور و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۱) از دیدگاه اسلام انسان در تبعیت یا تخلف از قانون همواره با سه ناظر هوشیار و مراقب روبرو است که با احساس حضور

آنها، نسبت به رعایت قانون مقید می‌گردد (اکبری، ۱۳۹۲: ۳۷). لذا باتوجه به اینکه مبنای قانون اساسی و عمل به نظام جمهوری اسلامی ایران فقه شیعه و در رأس آن قرآن کریم است، ضمانت اجرای قانون در نظام حقوقی ایران را می‌توان در سه بعد دسته بندی کرد:

۴-۱- ضمانت‌های اجرایی درونی

الف. نظارت الهی

از آنجا که مبنای اولی و اصلی حقوق، جعل الهی است، و هر حقی به این حق اولی و اصلی باز می‌گردد، اطاعت خدا بنیان همه امور است، پابندی به این حق الهی یعنی پرواپیشگی، مهمترین ضمانت در تحقق اخلاق اداری است (نهج البلاغه، نامه ۵۳). چرا که، ناظر اول خدای متعال است که انسان همیشه در محضر اوست. «أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى»، عالم هستی محضر خدا است (آیه ۱۴ سوره علق). همچنین امام خمینی (ره) می‌فرماید «عالم محضر خداست در محضر خدا معصیت نکنید (صحیفه نور، ج ۱۱، ص ۸۲). لذا بر اساس این نوع نظارت، هر عملی که از انسان سر بزنند، از نظر خداوند دور نیست و مورد نظارت اوست (نیک‌پور و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۹). بر این اساس می‌توان بیان کرد، اعتقاد به اینکه عالم محضر خداست، اعتقاد به اصل معاد و نقش سازنده آن در سیر تکاملی انسان به سوی خدا، و همچنین یک عامل بازدارنده است، مبنی بر اینکه فرد باور دارد که انسان باید پاسخگوی اعمال خود، از جمله اعمال سیاسی در حوزه حقوق دیگران باشد؛ که این اصل زمینه خودکنترلی و رعایت اصول و ضوابط اخلاقی از جمله اخلاق سیاسی را برای کارگزاران فراهم می‌آورد (قانون اساسی، بند ۳، اصل دوم). براین اساس کم‌تر به سوی نافرمانی خدا و زیر پا گذاشتن قوانین و مقررات الهی کشیده می‌شود (کریمی حاجی خادمی، ۱۳۹۵: ۳۶)؛ این امر نشان‌دهنده نقش بنیادی وحی الهی در بیان قوانین نظام جمهوری اسلامی (قانون اساسی، بند ۲، اصل دوم) و اختصاص حاکمیت و تشریح به او و لزوم تسلیم در برابر امر او است (قانون اساسی، بند ۱، اصل دوم).

ب. نظارت درونی

نظارت درونی یک نوع مراقبت درونی شکل یافته از مفهوم اخلاقیات است. ناظر دوم؛ وجدان و فطرت آدمی است که بر اعمال انسان نظارت دارد. «بَلِ الْإِنْسَانِ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ»، بلکه انسان خود بر (نیک و بد) خویش به خوبی بیناست (قیامه: ۱۴). نظارت درونی (خودکنترلی)، است که بر اساس آن، وظایف محوله انجام و رفتارهای ناهنجار و غیرقانونی ترک می‌شود، بی‌آنکه نظارت یا کنترل خارجی در بین باشد. بدین معنی که فرد بدون توجه به کنترل خارجی، تلاش خود را صرف انجام

کاری کند که بر عهده او گذاشته شده و مرتکب موارد نادرست از قبیل کم کاری، سهل انگاری و... نشود (آقایپروز و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۶۷). نظارت درونی در قرآن با عنوان «نفس لوامه» بیان شده است، یعنی نفسی که انسان را در مقابل نفس آماره کنترل می‌کند تا مبادا از مسیر اصلی منحرف شود (نیک‌پور و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۳).

تقدم اخلاق در جامعه بر تمام امور دیگر، نشانگر کمال اهمیت و امتیازی است که این امر نسبت به سایر امور از نظر اسلام دارد (صادقی نشاط، ۱۳۹۴: ۶۹). به طوری که قرآن مجید و متون اسلامی آکنده از نصوص ارزشمند هستند که برای رشد و تکامل انسان‌ها و بالندگی اسلامی، از جانب خداوند و پیامبر گرامی اسلام و ائمه معصومین (ع) صادر شده‌اند. همچنین خودکنترلی در مدیران به قدری اهمیت و ضرورت دارد که امیرالمؤمنان علی (ع) در زمان خلافت خویش، کارگزاران خود را همواره توصیه به تقوا و خودکنترلی می‌فرمود. وظیفه خودکنترلی در سازمان، تنها اختصاص به کارکنان ندارد و مدیران را نیز در برمی‌گیرد؛ آنان نیز می‌بایست در حوزه مدیریت خویش، باتقوا باشند و از هر گونه خلافی همچون اعمال تبعیض، اختلاس، اخذ رشوه، حیف و میل منابع و امکانات و... خودداری کنند. آنچه وظیفه خودکنترلی را در مدیران اهمیتی دوچندان می‌بخشد، نقش مدیران در الگوسازی و همچنین تأثیرپذیری کارکنان از آنها است (آقایپروز و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۶۸). براین اساس، قانون اساسی در اصل اول اشاره به حکومت اسلامی در ایران و نحوه تحقق آن می‌نماید. لذا با توجه به اینکه حکومت اسلامی عامل اجرای اصول اخلاقی است (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران)، و اصول خود را ناشی از این منابع ارزشمند می‌داند، چه در مقدمه و چه در برخی از اصول خود به این امر توجه نموده است. به عنوان مثال در مقدمه قانون اساسی به استناد آیه شریفه «و کذالک جعلناکم امه وسطاً لتکونوا شهداء علی الناس» توجه به آزادی و کرامت ابناء بشر را سرلوحه اهداف خود دانسته و گوشزد می‌کند که امت مسلمان با انتخاب مسئولین کاردان و مؤمن راه رشد و تکامل را بر روی انسانها بگشایند. و همچنین به استناد «تخلقوا باخلاق الله» به ایجاد زمینه‌های رشد و شکوفایی استعدادها به منظور تجلی ابعاد خداگونگی انسان توجه می‌نماید (شعبانی، ۱۳۹۰: ۸۳)؛ در این خصوص، در اولین بند از اصل سوم قانون اساسی، دولت موظف به ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی بر اساس ایمان، تقوا و مبارزه با همه مظاهر فساد و تباهی کرده است. براین اساس، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری دولت درباره وضع قوانین کلی و موضوعی، باید به نحوی باشد که هدف مذکور را تأمین نماید. بدین ترتیب، زمامداران از طریق وضع قوانین، نظارت خود را بر وضعیت و شرایط جامعه و کشور حفظ می‌کنند، و اجازه بروز منکر و فساد را نمی‌دهند

(ابوالحسنی هیستینانی، ۱۳۸۰: ۱۸۰). علاوه بر این از دیگر عوامل ضمانت اجرای درونی در قانون اساسی، می‌توان به معاد و نقش سازنده آن در سیر تکاملی انسان به سوی خداست (بند سوم، اصل ۲) و عدل خدا در خلقت و تشریح (اصل دوم، بند ۴) اشاره کرد.

۲-۴- ضمانت‌های اجرای بیرونی

سومین ناظر بر اجرای قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران حکومت است که از طریق نظارت رهبری بر ارکان نظام (اصل ۵ و اصل ۱۱۰) نظارت همگانی مردمی (اصل ۸) نظارت رئیس جمهور بر اجرای قانون اساسی (اصل ۱۱۳، اصل ۱۳۳، اصل ۱۳۴) نظارت قضایی (اصل ۱۵۶؛ اصل ۱۵۸؛ اصل ۱۷۳؛ اصل ۱۷۴) نظارت بر یقین صلاحیت‌ها - نظارت و تطبیق قوانین عادی با قانون اساسی (اصل ۹۴؛ اصل ۹۱؛ اصل ۹۸؛ اصل ۹۹) انجام وظیفه می‌نماید (اکبری، ۱۳۹۲: ۳۷).

الف) ضمانت رهبری بر قانونگذارای جمهوری اسلامی ایران

نظارت رهبر و امام بالاترین و مهمترین نظارت حکومت است که از سوی فقیه جامع-الشرایط- که به عنوان رهبر انتخاب شده است- در همه ابعاد و شئون زندگی اجتماعی و فردی صورت می‌گیرد. طبق اصل دوم قانون اساسی، اجرای احکام اسلامی در همه امور جامعه و رفتار متقابل مردم و دولت، از طریق اجتهاد مستمر فقهای جامع‌الشرایط بر اساس کتاب و سنت جنبه علمی پیدا می‌کند. بنابراین رهبر در جامعه اسلامی، با تشخیص حلال و حرام و دیگر دستورهای الهی، ضامن عدم انحراف سازمان‌های مختلف از وظایف اصیل اسلامی خود است. بر این اساس، در اصل ۵۷ قانون اساسی، قوای سه‌گانه (مقننه، مجریه و قضائیه) زیر نظر ولایت امر قرار گرفته‌اند تا از این طریق، رهبر از سلامت حکام و کارگزاران مراقبت و پاسداری کند. همچنین دیگر بندهای ذیل اصل ۱۱۰ قانون اساسی به طوری نظارت رهبری را بر ارکان نظام بیان می‌کند. از این رو مسئولیت‌ها و وظایف ذکر شده در قانون اساسی برای رهبری، نظیر: تعیین فقهای شورای نگهبان، امضای حکم ریاست جمهوری، نصب و عزل رئیس قوه قضائیه و رئیس صدا و سیما، از جمله راهکارهای قانونی برای تحقق نظارت مستمر و همه‌جانبه برای این مقام را فراهم می‌کند (ابوالحسنی هیستینانی، ۱۳۸۰). علاوه بر این قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مقرر می‌دارد: قوای حاکم در جمهوری اسلامی ایران عبارتند از: قوه مقننه، قوه مجریه و قوه قضائیه که زیر نظر ولایت مطلقه امر و امامت امت بر طبق اصول آینده این قانون اعمال می‌گردند این قوا مستقل از یکدیگرند (اصل ۱۵۷). تاسیس اصل قانونی ولایت مطلقه فقیه، متأثر از نظریات فتوای امام

خمینی (ره) و دیگر علماء است. از دیدگاه امام خمینی (ره) جمهوری اسلامی شعبه‌ای ولایت مطلقه رسول الله است و این حکومت باید از اختیارات و اقتدارات وسیع برخوردار باشد تا بتواند از تمامیت ارضی و استقلال سیاسی کشور دفاع نماید و نظم را برقرار، نیازمندی‌های عمومی را تأمین، عدالت را ایجاد و به طور کلی جامعه را به نحو شایسته و احسن اداره و مدیریت کند.

در مقدمه قانون اساسی آمده است بر اساس ولایت امر و امامت مستمر، قانون اساسی زمینه تحقق رهبری فقیه جامع الشرایطی را که از طرف مردم به عنوان رهبر شناخته می‌شود (مجاری الامور، بیدالعلم بالله الامناء علی حلاله و حرامه) آماده می‌کند تا ضامن عدم انحراف سازی‌های مختلف از وظایف اصیل خود شوند در قانون ۱۳۵۸ انتخاب رهبری یکی از طریق پذیرش و مقبولیت عام از طرف مردم، دیگری از طریق خبرگان ذکر شده بود اما در بازنگری سال ۱۳۶۸ یک راه برای انتخاب رهبر پیش‌بینی گردید و آن مجلس خبرگان است.

در همین راستا در زمان غیبت حضرت ولی عصر «عجل الله تعالی فرجه» در جمهوری اسلامی ایران ولایت امر و امامت امت برعهده فقیه عادل و باتقوا، آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر است که طبق اصل یک صد و هفتم عهده دار آن می‌گردد (اصل ۵).

مسئول بودن رئیس جمهور در برابر رهبر (اصل ۱۲۲) و امضاء حکم ریاست جمهوری پس از انتخاب مردم - صلاحیت داوطلبان ریاست جمهوری از جهت دارا بودن شرایطی که در این قانون می‌آید، باید قبل از انتخابات به تأیید شورای نگهبان و در دوره اول به تأیید رهبری برسد (اصل ۱۱۰، بند ۹).

همه بیانگر این است که رهبری ضامن هدایت جامعه و نظارت بر حسن اجرای سیاست‌های کلی نظام است و با انتصاب رئیس قوه قضائیه (۱۵۷) و تنفیذ حکم رئیس جمهور و همچنین منصب فقهای شورای نگهبان بر سه قوه نظارت دارند.

ب) ضمانت قضایی

اخلاق سیاسی با تحت تأثیر قرار دادن عملکرد، قابلیت و توانایی کارگزاران حکومتی در استحکام و تداوم قدرت در ابعاد مختلف و ایجاد ثبات و پیشرفت مادی و معنوی کشور و همچنین در ایجاد نفوذناپذیری و مقاومت علیه فشارهای بیرونی نقش اصلی و زیربنایی ایفا می‌کند (باقری چوکامی و حسینی، ۱۳۹۴: ۳۳). بنابراین، حاکمان و کارگزاران ذی صلاح باید تحت نظارت مستمر باشند تا صلاحیت آنان همواره بازمینی شود و با آسیب شناسی رفتار آنان، با متخلفان برخورد مناسب صورت پذیرد (پورطهماسبی، ۱۳۸۹: ۴۲). به طور کلی حقوق تنها ناظر بر روابط خصوصی افراد در جامعه نیست بلکه روابط ملت را با دولت یا قدرت عمومی تنظیم می‌کند و اهداف،

وظایف نهادهای اداری و سیاسی و تخلفات آنها را مد نظر قرار می‌دهد (بخشایشی اردستانی: ۱۳۸۴، ۵۴). اخلاق سیاسی در اندیشه اسلامی مانند نگرش سیاسی اسلام بر اصول خاصی در معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی و انسان‌شناسی مبتنی است که نمی‌توان بدون توجه به آنها به ترسیم نگرش اسلامی در عرصه اخلاق زمام‌داری پرداخت. آنچه مهم است آن است که باید کوشید ارتباط این اصول را با نوع نگرش زمام‌داری در اسلام و اخلاق حاکم بر آن تبیین کرد.

در نظام جمهوری اسلامی ایران مهمترین عرصه نظارت، نظارت بر حاکمان است زیرا آثار زیان‌بار ناشی از ترک فعل آن به مراتب از آثار ترک نظارت مردم بر مردم بیشتر است. ضمانت اجرای دیگری که در قانون وجود دارد، نوعی نظارت قضایی است که ناظر به بخشی از اجزای قانون اساسی است، صورت جزئی پیدا می‌کند؛ مثلاً، یکی از بحث‌های قانون اساسی «حقوق ملت» است؛ آزادی‌های فردی. حفظ این حقوق و آزادی‌ها اصلاً وظیفه دولت است. به همین دلیل، پیش‌بینی‌های کیفری انجام شده است؛ در قوانین عادی، از جمله ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی تعزیرات است که هر مأمور دولتی که از اختیاراتش سوء استفاده کند و حقوقی را که قانون اساسی برای افراد قایل شده است تضییع کند، مجازات می‌شود. این ضمانت اجرای کیفری برای جلوگیری از تضییع آزادی‌های مردم است به وسیله هر کس که صورت گیرد. ضمانت اجرایی قضایی ضمانتی دیگر است که در دیوان عالی کشور نسبت به شخص رئیس جمهور و رئیس قوه مجریه پیش‌بینی شده است که اگر او در رفتار اجرایی و مسؤولیت حکومتی‌اش خلاف قوانین عمل کند، دیوان عالی کشور می‌تواند او را محاکمه کند و در صورت حکم به محکومیت، موجبات عزلش را فراهم می‌کند که البته عزل او در اختیار مقام رهبری است؛ به مقام رهبری پیشنهاد می‌شود. این هم یک ضمانت اجرایی قضایی - اداری است. در واقع، نظارت قضایی ضامن اجرایی و مکمل دو نظارت: قانونی و اجرایی است. دستگاه قضایی علاوه بر اینکه خود مراقب است تا قوانین و مقررات نقض نشود و به طور کامل به اجرا درآید، برای صیانت جامعه و حفظ حقوق عمومی و خصوصی، متخلفان از قانون را مورد پیگرد قرار خواهد داد. مراجع قضایی با محاکمه و مجازات بزه‌کاران، ضمانت اجرایی قوانین را تضمین می‌کنند، و عبرت جامعه را در احتراز ارتکاب جرایم موجب می‌شوند. بدین ترتیب، سلامت جامعه و حرکت و روند جامعه بر مبنای قوانین و مقررات اسلامی، تضمین خواهد شد (ابوالحسنی هیستینانی، ۱۳۸۰: ۱۴۷). در این راستا، قانون اساسی جمهوری اسلامی وظایف مهمی را در اصول ۱۵۶-۱۷۴ درباره نظارت بر حسن اجرای قوانین و رسیدگی به تظلمات و مجازات جرایم مختلف، بر عهده قوه قضائیه گذارده است

(قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران). همچنین در قوانین، از جمله ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی تعزیرات است که هر مأمور دولتی که از اختیاراتش سوء استفاده کند و حقوقی را که قانون اساسی برای افراد قایل شده است تضییع کند، مجازات می شود. این ضمانت اجرای کیفری برای جلوگیری از تضییع آزادی های مردم است به وسیله هر کس که صورت گیرد. علاوه بر این اصل ۱۴۲ بیان می کند که دارایی رهبر، رئیس جمهور، معاونان رئیس جمهور، وزیران و همسر و فرزندان آنان قبل و بعد از خدمت، توسط رئیس قوه قضاییه رسیدگی می شود که برخلاف حق، افزایش نیافته باشد، که باز فرا قانون بودن مسئولین عالی نظام را رد می کند.

ج) ضمانت قوه مجریه بر قانونگذاری جمهوری اسلامی ایران

نظارت مستمر بر انجام دادن و اجرای امور بر اساس قوانین و مقررات، از دیگر وظایف مهم حکومت ها و دولت ها از جمله دولت اسلامی است. دولت برای حفظ سلامت جامعه و حرکت به سوی اجرای احکام اسلامی، وظیفه دارد که از بُعد اجرایی نیز اعمال و رفتار جامعه را زیر نظر بگیرد. بدین ترتیب، مقام های مسئول از صحت و سقم جریان امور اطمینان حاصل می کنند؛ و هر کجا انحرافی ببینند، اقدامات اصلاحی را انجام می دهند (ابوالحسنی هیسینی، ۱۳۸۰: ۱۴۸). متفکران سیاسی معتقدند که قدرت ها مبتنی بر هر دو عامل «اجبار» و یا «اعتقاد» تشکیل می شوند. عامل اجبار دارای صور مختلفی است: فشارهای اجتماعی، تبلیغات سیاسی، الزام مادی و ... اما اعتقاد به شکل های مختلف خود را نشان می دهد بعضی معتقدند که حکومت مبتنی بر اعتقاد، زمانی قابل تشکیل، استمرار و بقا می باشد که از جانب مردم، حقانی و مشروع تلقی شود (ارشدی، ۱۳۸۲: ۴۹-۵۰). با توجه به جایگاه و وظایف رئیس جمهور به عنوان رئیس قوه مجریه و در قبال تکالیف و مسئولیت هایی که بر عهده اوست باید از اختیارات متناسب با و وظایف و ضمانت اجرای لازم برخوردار باشد که تهیه لوایح قانونی و وضع آیین نامه و بخش نامه و تصویب نامه (اصول ۱۳۴، ۱۳۸) برای نظارت بیشتر و ضمانت اجرای لازم جهت انجام وظایف مقابل اعمال است. به استناد اصل ۱۱۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مسئولیت اجرای قانون اساسی را برعهده رئیس جمهور است (عمید زنجانی، ۱۳۹۱: ۶۰). از جمله اصل ۱۲۱ سوگند رئیس جمهور را مطرح می کند، که علاوه بر نظارت بیرونی برای احراز شرایط ریاست جمهوری، خود رئیس جمهور از درون خود به وسیله عهدی که با خدای خود می بندد، خود را ملزم می کند که به وظایفش عمل نماید. در متن این سوگند، ترویج دین و اخلاق از جمله وظایف وی شمرده شده است. همچنین در اجرای اصل ۱۱۳ به نحو مطلق آمده بود که رئیس

جمهور در موارد نقض قانون اساسی، به هر یک از قوای سه گانه که عامل آن باشد، باید تذکر بدهد (هاشمی، ۱۳۹۴: ۲۷۰). علاوه بر این، بر طبق اصل صد و سی و چهارم (۱۳۴) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مسئولیت اقدامات هیأت وزیران با رییس جمهور است، لذا در صورت تخلف و نقض قانون توسط هر کدام از وزیران، ضمانت اجرای آن عزل وزیر توسط رئیس جمهور، در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، پیش‌بینی شده است (قانون اساسی، اصل ۱۳۶).

د) ضمانت قوه مقننه بر قانونگذاری جمهوری اسلامی ایران

با توجه به اینکه مجلس شورای اسلامی ترکیبی از نمایندگان مردم است و هر نماینده در برابر تمام ملت مسئول است، قانون اساسی در اصل ۷۶، مقرر می‌دارد که مجلس شورای اسلامی حق تحقیق و تفحص در تمام امور کشور را دارد، و حق دارد در همه مسائل داخلی و خارجی کشور اظهار نظر نماید (هاشمی، ۱۳۹۴). چونکه همه نمایندگان سوگند یاد کرده‌اند که با تکیه بر شرف انسانی مراقب باشند و تعهد نموده‌اند که پاسدار حریم اسلام و نگاهبان دستاوردهای انقلاب اسلامی ملت ایران و مبانی جمهوری اسلامی باشند و در انجام وظایف و کالت امانت و تقوی را رعایت کنند و همواره به استقلال و اعتلای کشور و حفظ حقوق ملت و خدمت به مردم، پایبند باشند و از تمام امکانات و حقوق نمایندگی در این جهات استفاده کنند و و مسئولیتی که دارند نظارت کامل و لازم را اعمال نمایند (مدنی و کاشانی، ۱۳۸۹، ص ۲۰۱)؛ بنابراین ضمانت دیگری که در نظام جمهوری اسلامی ایران وجود دارد، نظارت قوه مقننه بر قوه مجریه است. بر این اساس، مجلس شورای اسلامی علاوه بر تصویب قوانین حق نظارت مستمر بر اجرای قانون را هم دارد (قانون اساسی، اصل ۷۱). باید توجه شود که همه اصلاحات از طریق قانون انجام گیرد و مأمورین دولت در سطوح مختلف اجرایی وظایف خود را در حدود قانون انجام دهند (مدنی و کاشانی، ۱۳۸۹، ص ۲۰۱). علاوه بر این بر طبق اصل نودم (۹۰)، مجلس شورای اسلامی موظف است به شکایات عموم از طرز کار مجلس یا قوه مجریه یا قوه قضائیه رسیدگی کند. بر این اساس تمام وزرا و رئیس جمهور نسبت به قوه مقننه و مجلس یک نوع مسئولیت سیاسی دارند؛ اگر نقض قانون اساسی کرده باشند، استیضاح خواهند شد. این هم یک ضمانت اجرایی است که می‌تواند موجبات تذکر، سؤال یا استیضاح را به وسیله قوه مقننه فراهم کند.

تذکر: قانون اساسی در باب تذکر نماینده به دولت صریحاً مطلبی ندارد ولی به طور ضمنی از بعضی اصول استنباط این حق می‌شود از جمله اصل هشتم و هفتادوششم و نودم قانون اساسی، اگر هم نتوان این اصول را مبنای حق تذکر نماینده شناخت، چون

قانون اساسی منعی در خصوص مورد نداشته و دولت در برابر مجلس مسئولیت دارد قوانین عادی می‌توانند مسئله تذکر را شکل دهند و برای آن شرایط و حدودی قائل شوند.

سؤال: اصل هشتاد و هشتم قانون اساسی می‌گوید «هر مورد که حداقل یک چهارم کل نمایندگان مجلس شورای اسلامی از رئیس جمهور و یا هر یک از نمایندگان از وزیر مسئول درباره یکی از وظایف آنان سؤال کنند رئیس جمهور یا وزیر موظف است در مجلس حاضر شود و به سؤال جواب دهد.

استیضاح: اصل ۸۹ قانون اساسی به موضوع استیضاح اختصاص دارد و می‌گوید: موضوع استیضاح ممکن است سوء سیاست داخلی و خارجی، سوء جریان اداره امور کشور در کل یا قسمتی باشد و یا نقض قانون و یا مسامحه در اجرای آن باشد ممکن است موضوع سوال نماینده‌ای که به آن پاسخ کافی داده نشده به شکل استیضاح درآید. اما در مورد رئیس جمهور، جهت استیضاح باید کل وظایف مدیر قوه مجریه و اداره امور اجرایی کشور را در بر داشته باشد». یعنی کفایت و عدم کفایت رئیس جمهور محل بحث قرار گیرد و مورد با تغییر و تبدیل یک یا چند وزیر یا کل وزیران اصلاح نشود (مدنی و کاشانی، ۱۳۸۹: ۲۰۵).

ه) ضمانت شورای نگهبان بر قانونگذارای جمهوری اسلامی ایران

تدوین قانون اساسی یکی از مؤثرترین راه‌ها برای به رسمیت شناختن حقوق و آزادی‌های شهروندان و ضمانت و حفاظت از دین حقوق است قانون اساسی نوعی همزیستی میان حکومت (قدرت سیاسی) و مردم (آزادی‌های عمومی) ایجاد می‌کند. از این رو برای جلوگیری از نقض قانون اساسی ضمانت اجرای دیگری بر خود قانون است با نظر قانون اساسی یک نظارت استصوابی در طول قانون گذاری وجود دارد؛ یعنی تا زمانی که بین قانون و نظارت شورای نگهبان انطباق صورت نگیرد، قانون تام و تمام نیست. در همین راستا می‌شود به اصل نهم قانون اساسی جمهوری اسلامی اشاره کرد: در جمهوری اسلامی ایران، آزادی و استقلال و وحدت و تمامیت ارضی کشور از یکدیگر تفکیک ناپذیرند و حفظ آن وظیفه دولت و احاد ملت است و ..... در نتیجه یکی از ضمانت‌های شورای نگهبان در اصول (۹۱، ۹۶، ۹۸ و ۹۹۹ متبلور است که هم در مغایرت و نظارت بر اجرای درست قوانین و هم تفسیر قانون، باید حقوق و آزادی‌های عمومی و شرع حفظ شود و باعث محدودیت آزادی‌های عمومی و حقوق اشخاص نگردد. لذا بر طبق اصل ۹۱ نظام جمهوری اسلامی ایران، وجود شورای نگهبان را به منظور پاسداری از احکام اسلام و قانون اساسی از نظر عدم مغایرت مصوبات مجلس

شورای اسلامی با آنها، لازم می‌شورد، که بیانگر نقش موازین دینی در اجرای سیاست-های اجرایی کشور می‌باشد. چنانچه اصل ۹۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بیان می‌دارد که، شورای نگهبان بر مصوبات قوه مقننه نظارت دارد. تا مغایر با اصول قانون اساسی و شرع نباشد (قانون اساسی، اصل ۹۶). همچنین به استناد اصول ۱۱۸ و ۹۹ مسئولیت نظارت بر انتخابات مجلس خبرگان رهبری، ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی بر عهده شورای نگهبان می‌باشد. در نتیجه بر اساس اصل ۹۸ قانون اساسی تفسیر قانون بر عهده شوری نگهبان می‌باشد.

(و) ضمانت مردم بر دولت بر قانونگذاری جمهوری اسلامی ایران (نظارت همگانی) در نظام اسلامی، مسئولیت افراد از مسئولیت دولت جدا نیست. اگر دولت‌ها جامعه را اداره می‌کنند، مردم نیز عضو جامعه‌اند و نتیجه خوب و بد اعمال و رفتار دولتمردان، به طور مستقیم متوجه آنان می‌شود (ابوالحسنی هیسستانی، ۱۳۸۰: ۱۴۷). بنابراین، در سیستم نظارت اسلامی، مسئله نظارت و کنترل بر سازمان و عملکرد کارکنان آن، در چارچوب وظایف و اختیارات مدیران و مسئولان سازمان‌ها خلاصه نمی‌شود، بلکه کلیه افراد جامعه، به ویژه کارکنان و اعضای سازمان موظف هستند تا بر اساس وظیفه شرعی، بر اعمال و رفتار کارکنان سازمان و حتی عملکرد مدیران و مسئولان سازمان نظارت و کنترل داشته باشند (آقایروز و همکاران، ۱۳۹۴: ۳۳۸). ضرورت نظارت همگانی در فرهنگ اسلام، در روایات و آیات اسلامی و سیره و روش پیامبر (ص) و امامان (ع) تاکید شده است. چنانچه خداوند متعال در سوره آل عمران، امت اسلامی را مورد خطاب قرار می‌دهد و آنها را بهترین امت روی زمین می‌شمارد و می‌فرماید:

«كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ شِمْا (مسلمانان حقیقی) نیکوترین امتی هستید که پدیدار گشته‌اید (برای اصلاح بشر، که مردم را) به نیکوکاری امر می‌کنید و از بدکاری باز می‌دارید و ایمان به خدا دارید (آل عمران: ۱۱۰).

همچنین امیرالمؤمنان علی (ع) می‌فرماید:

«مَا أَعْمَالُ أَلْبَرِّ كُلُّهَا وَالْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، عِنْدَ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ، إِذَا كَفَفْتَهُ فِي بَحْرِ لُجِّيٍّ»؛ تمام کارهای نیکو، و جهاد در راه خدا، برابر امر به معروف و نهی از منکر، چونان قطره‌ای بر دریای موج و پهناور است (نهج البلاغه، حکمت ۳۷۴).

براین اساس یکی از مهمترین روش‌های مهم نظارت همگانی در فرهنگ اسلام، امر به معروف و نهی از منکر همگانی است؛ که طبق نص صریح قرآن کریم، بر همه مسلمانان واجب است. به طوریکه، اصل هشتم قانون اساسی با تأکید بر فریضه مهم

«امر به معروف و نهی از منکر» آن را وظیفه همگانی و متقابل بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت دانسته و مقرر می‌دارد: «در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر وظیفه‌ای است همگانی و متقابل بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت، شرایط و حدود و کیفیت آن را قانون تعیین می‌کند...» بدین ترتیب اصل مذکور یک نوع نظارت و مراقبت همگانی را تأسیس نموده که یکی از جنبه‌های آن نظارت مردم نسبت به دولت است (هاشمی، ۱۳۹۴: ۲۷۰). نظارت مردم بر دولت یا امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به دولت یکی از حقوق مهم پیش‌بینی شده برای مردم در قانون اساسی است که می‌تواند از انحراف حکومت و بروز مشکلات و اشتباهات در زمامداری و از جمله قانون‌گذاری جلوگیری کند و از طریق حضور مستمر مردم در صحنه سیاسی، موجبات بالندگی و شکوفایی شعور سیاسی مردم و افزایش مشارکت سیاسی آنها را فراهم کند و باعث استحکام پایه‌های حکومت شود (هاشمی، ۱۳۹۴: ۲۲۶).

نظارت همگانی با حق نظارت مردم، در بعضی اصول دیگر قانون اساسی نیز انعکاس یافته است. مطابق اصل شصت و نهم قانون اساسی، «مذاکرات مجلس شورای اسلامی باید علنی باشد، و گزارش کامل آن از طریق رادیو و روزنامه رسمی برای اطلاع عمومی منتشر شود...». مطابق اصل پنجاه و پنجم قانون اساسی، «دیوان محاسبات... گزارش تفریغ بودجه هر سال را به انضمام نظرات خود، به مجلس شورای اسلامی تسلیم می‌نماید. این گزارش باید در دسترس عمومی گذاشته شود». بنابراین دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است به منظور مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش (قانون اساسی، بند ۸، اصل سوم)، همه امکانات خود را برای بالابردن سطح آگاهی‌های عمومی در همه زمینه‌ها با استفاده صحیح از مطبوعات و رسانه‌های گروهی و وسایل دیگر، به کار برد (قانون اساسی، بند ۲، اصل سوم).

علاوه بر این، طبق اصل ۴۸، هر نماینده در برابر ملت مسئول است. طبق اصل ۱۲۲، رئیس‌جمهور در حدود، اختیارات و وظایفی که به موجب قانون اساسی بر عهده دارد، در برابر ملت، رهبر و مجلس شورای اسلامی مسئول است (ابوالحسنی هیتیان، ۱۳۸۰: ۱۴۸). به طور کلی افکار عمومی و عامه مردم، اولین و مهمترین پیشینیان قانون اساسی به شمار می‌رود. حمایت مردم از این قانون، عمده‌ترین وسیله کنترلی است که به عنوان نیروی بازدارنده، از هر گونه تخطی و تجاوز به حقوق مندرج در قانون اساسی به طور بالقوه جلوگیری می‌کند.

۳-۴- تفاوت ضمانت اجرایی حقوق و اخلاق

اخلاق و حقوق دارای مفهوم یکسان نیستند. اخلاق قوانین حقوق را ارزیابی می‌کند. اگر اخلاق از کنار حقوق برداشته شود، حقوق قابلیت پذیرش خود را از دست می‌دهد. پس طرز اعمال حق باید اخلاقی باشد. علاوه بر این با عنایت به قوانین اخلاقی دولت آزاد نیست که هر قانونی که خواست به تصویب برساند بلکه قوانین و نیروهای اخلاقی مانع آن هستند و اخلاقیات در قوانین نفوذ می‌کنند (کاتوزیان، ۱۳۸۶: ۸۷). به طور کلی در فرآیند تصمیم‌گیری انسان عوامل مختلفی موثر است که می‌توان آن‌ها را ضمانت اجرا در معنای عام دانست. هر ضمانت اجرا دربرگیرنده مجموعه‌ای از بایدها و نبایدهای رفتاری است که به واسطه درپی داشتن عقوبت یا تشویق موجب تغییر رفتار می‌شوند. ضمانت‌های اجرایی را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد؛ ۱- ضمانت‌های اجرای حقوقی؛ که از سوی قانون‌گذاران تعیین شده‌اند. یعنی اعمال و به کارگیری آن‌ها مبتنی بر حاکمیت دولت تضمین شده است. بر همین اساس می‌توان اجرای آن‌ها را از نهادهای ذی صلاح مطالبه کرد؛ و ۲- ضمانت‌های اجرای اخلاقی، که از سوی قانون‌گذار به رسمیت شناخته نشده است اما عملاً موثر بوده و گاه معارض با ضمانت‌های حقوقی می‌گردد (شیروی، ۱۳۹۳: ۲). چرا که، مسایل فراوان اخلاقی را نمی‌توان از طریق قوانین محکوم کرد یا ضمانت اجرایی آنها را فراهم ساخت (ثقه الاسلام و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۳)؛ و وجدان عمومی مردم یک کشور پایبند اجرای آن‌ها (قواعد اخلاقی) خواهد بود (درویشی، ۱۳۹۳: ۴۴). پذیرش اعتبار ضمانت‌های اخلاقی به معنای نادیده گرفتن اهمیت و قوت تاثیرگذاری ضمانت اجراهای حقوقی نیست بلکه به این معنا است که می‌توان از این دو ابزار را، متناسب با شرایط و بر اساس نیازها، به شکل مستقل یا توأمان استفاده نمود و در نتیجه رفتار مطلوب را به بهترین نحو محقق کرد. ضمانت اجراهای اخلاقی توانایی ایجاد بازدارندگی و در نتیجه ممانعت از بروز تخلف را دارند اما در حقوق ضمانت اجرا تنها در جایی مطرح می‌گردد که رفتاری خلاف ضابطه صورت پذیرفته است و ناظر به مرحله بعد از بروز تخلف می‌باشد (شیروی، ۱۳۹۳: ۱۰). به طور کلی ضمانت اجرای اخلاق، ندای درونی وجدان است و هیچ عامل خارجی اعم از دولت یا مذهب در آن دخالتی ندارد؛ در حال که ضامن اجرای حقوق، اجبار خارجی است؛ بنابراین ضامن اجرای اخلاق فقط کیفر روز جزا و شرمساری وجدان یا سرزنش دیگران است (برهانی، ۱۳۹۴: ۹۹). به طور کلی برخی از تفاوت‌های میان الزام حقوقی و اخلاقی به شرح زیر می‌باشد:

۱- تفاوت در هدف که هدف حقوق تأمین مصالح و منافع دنیوی افراد یک جامعه است که با استفاده از ابزارهای قانونی از جان، مال و آزادی افراد در برابر متجاوزان

- دفاع می‌کنند، اما هدف اخلاق تأمین سعادت مادی و معنوی آدمیان است و گزاره‌های اخلاقی در صدد تزئین آدمیان به فضایل و پاکیزه کردن آنها از رذایل است.
- ۲- قواعد حقوقی به تبع مصالح و مفاسد و برای تأمین اهدافی که مدنظر دارند دچار تغییرات و دگرگونی‌های متعدد و معقولی می‌گردند اما اصول بنیادین اخلاقی ثابت و جاودانه‌اند و از کلیت و دوام برخوردارند.
- ۳- قواعد حقوقی قابلیت محدود شدن به وسیله قواعد اخلاقی را دارند تصویب و تدوین احکام و قواعد حقوقی تعارض نداشته‌اند مستقیم این احکام و با احکام و قواعد اخلاقی است.
- ۴- برای قوانین و اجرای آن ابزارها و ضمانت‌های اجرایی بیرونی خاص در نظر گرفته شده است اما برای قواعد اخلاقی ضمانت‌های اجرایی بیرونی وجود ندارد.
- ۵- یکی از تفاوت‌های مهم الزام اخلاقی با سایر الزام‌های در اختیار و اراده انسانها لحاظ کرده‌اند.

با توجه به اینکه، در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران قوانین الهام بخش آن بر پایه منابع ارزشمند اسلام، فقه شیعه و در رأس آن قرآن کریم است، بیش از هر چیز توجه به اصول و آموزه‌های اخلاقی ضرورت دارد. ضمانت اجرای قانون جلوه‌های گوناگونی دارد، گاه به صورت مجازات متجاوز است و یا به الزام مادی یا اجرای تکلیف و مالی او منتهی می‌شود و گاه چهره وضعی دارد. کمال قانون در این است که ضمانت اجرای آن متناسب با اصل حکم و مؤثر در رعایت آن باشد پس رعایت قانون بر همه مردم واجب است. زیرا مفاد قانون در شمار قواعد زندگی در اجتماع در می‌آید و مردم ناگزیرند که روابط خود را بر طبق آن تنظیم کنند.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، برای حاکمیت قانون و شرع و تضمین عالی‌ترین هنجار حقوقی، مرجعی واحد و متمرکز و در عین حال نظارتی است. و به منظور نظارت مستمر و دقیق و درست بر کار و رفتار کارگزاران و کارکنان نظام اداری و بازرسی عملکرد آنان و پیگیری امور ایشان که موجب ضمانت‌هایی را در برخی از اصول قانون اساسی مقرر می‌دارد؛ از جمله اصل سوم قانون اساسی (ایجاد محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی)، اصل ۵۷ (نظارت رهبری)، ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی و اصل ۱۴۲ (نظارت قضایی)، اصل ۱۲۱ و اصل ۱۱۳ (نظارت قوه مجریه)، اصل هشتم، هفتادوششم، هشتادو هشتم، هشتاد و نهم و نودم قانون اساسی (نظارت قوه مقننه)، طبق اصل ۹۱ (نظارت شورای نگهبان) و اصل هشتم، چهل و هشتم، پنجاه و پنجم، شصت و نهم، صد و بیست و دوم قانون اساسی نظارت همگانی) می‌باشد. به طور کلی نظام جمهوری اسلامی ایران سه دسته ضمانت اجرای بر رفتار و اخلاق سیاسی کارگزاران قرار داده است که عبارتند از نظارت الهی، ضمانت‌های اجرایی درونی (وجدان و فطرت آدمی) و ضمانت‌های اجرای بیرونی (حکومت) می‌باشند.

به طور کلی اعتبار و قدرت قانون در برابر اشخاص دو نتیجه مهم و اساسی دارد:

- ۱- رعایت قانون الزام و اشخاص نمی‌توانند به میل خود از اجرای آن امتناع کنند.
- ۲- پس از انتشار قانون و گذشتن از مهلت اجرای آن هیچ کس نمی‌تواند خود را جاهل به مفاد آن بداند.

براین اساس اداره تشریعی و حکیمانه الهی مبنای قاعده حقوقی و و معیار مشروعیت و الزام‌آوری است همان گونه که در اصل چهارم قانون اساسی مورد تاکید قرار گرفته است.

کتاب:

- اکبری، محمود (۱۳۹۲)، اخلاق و احکام اداری، چاپ دهم، انتشارات فتیان، ص ۳۷ و ۳۸.
- آشوری، محمد؛ بشریه، حسین؛ هاشمی، سید محمد و یزدی، عبدالمجید (۱۳۸۳). حقوق بشر و مفاهیم مساوات، انصاف و عدالت. انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، چاپ اول.
- آقایروز، علی؛ خدمتی، ابوطالب؛ شفیعی، عباس، بهشتی نژاد، سید محمود (۱۳۹۴). مدیریت در اسلام. قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، چاپ دهم.
- باقرزاده، محمدرضا (۱۳۸۱). قانون اساسی و ضمانت‌های اجرای آن. مجله صباح، مرکز پژوهش‌های فرهنگی حوزه، شماره ۲، چاپ دوم.
- بخشایشی اردستانی، احمد (۱۳۸۴)، اصول علم و سیاست. چاپ سوم، انتشارات آوای نور.
- برهانی، محسن (۱۳۹۶). اخلاق و حقوق کیفری. سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ دوم.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۳). مقدمه عمومی علم حقوق، انتشارات گنج دانش، تهران، ص ۸۵.
- خمینی، روح‌الله موسوی (۱۳۶۴)، صحیفه‌ی نور (مجموعه‌ی رهنمودهای امام خمینی)، سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ج ۱۷، ص ۱۵۳.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۹۴)، سیره نبوی "منطق عملی": سیره مدیریتی (جلد ۳)، چاپ هفتم، تهران: نشر دریا.
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور (۱۳۸۰). اخلاق کارگزاران. نشر مرکز آموزش مدیریت دولتی، چاپ دوازدهم.
- شعبانی، قاسم (۱۳۹۰). حقوق اساسی و ساختار حکومت جمهوری اسلامی ایران. انتشارات اطلاعات، تهران، چاپ چهل چهارم، ص ۸۳.
- صادقی نشاط، امیر (۱۳۹۴). معرفی نظام جمهوری اسلامی ایران شرح مختصری بر قانون اساسی. انتشارات میزان، چاپ دوم، ص ۶۹.
- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۹۱). فقه سیاسی: حقوق اساسی و مبانی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. جلد اول، مؤسسه انتشارات امیر کبیر، چاپ پنجم، صص ۶۰-۶۳.

کلهر، منوچهر (۱۳۸۳). مقدمات رفتار اداری (تکریم ارباب رجوع). انتشارات حدیث امروز، قزوین، چاپ اول.

مدنی، سید جلال الدین و کاشانی، اشرف السادات (۱۳۸۹). حقوق اساسی و نهادهای سیاسی جمهوری اسلامی ایران. تهران، دانشگاه علامه طباطبایی، نشر پایدار، چاپ پانزدهم، ص ۲۰۱-۲۰۵.

هاشمی، سید محمد (۱۳۹۴)، حقوق اساسی جمهوری اسلامی (اصول و مبانی کلی نظام)، جلد اول، چاپ سیزدهم، تهران، بنیاد حقوقی میزان، ص ۲۷۰.

مقالات فارسی:

ابوالحسنی هستیانی، اصغر (۱۳۸۰). «بررسی اصول (اقتصادی) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه تعادل و عدم تعادل اقتصادی». فصلنامه پژوهشی دانشگاه امام صادق(ع)، شماره ۱۳ و ۱۴، ۱۴۷-۱۸۷.

بطحایی اصل، ابراهیم صدیق و پایور، منوچهر (۱۳۹۰). «اخلاق و سازمان ملل متحد». فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، (۱۶): ۱۵۵-۱۶۷.

باقری چوکامی، سیامک و حسینی، حسین (۱۳۹۴)، نقش اخلاق سیاسی در استحکام بخشی بعد سیاسی ساخت درونی قدرت. آفاق امنیت، ۸(۲۸): ۵-۳۳.

پورطهماسبی، سیاوش و تاجور، آذر (۱۳۸۹). ویژگی ها و وظایف کارگزاران در نهج البلاغه. پژوهش نامه علوی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱(۲): ۲۱-۴۲.

ثقه الاسلام، طاهره؛ عباسی، محمود و اسمایی، سیروان (۱۳۹۰). حقوق و اخلاق در روان شناسی؛ از تدوین کدهای اخلاقی تا ضمانت اجرای قانونی. فصلنامه حقوق پزشکی، ۵(۱۹): ۴۷-۸۸.

حمیدی نژاد، محمدرضا و نکویی زاده، مریم (۱۳۸۹). «رفتار مبتنی بر اخلاق فردی و حرفه‌ای و خدمات پس از فروش». فصلنامه اخلاق در علوم رفتاری، ۵(۱ و ۲): ۸۴-۹۳.

درویشی، بابک و زینالی اقدم، امیرعلی (۱۳۹۳). ماهیت ضمانت اجراهای اداری در نظام حقوقی ایران، تحقیقات حقوق آزاد، ۲۸(۱): ۳۶-۵۸.

روزبه، محمد حسن (۱۳۹۵). «مراتب اخلاقی قانون اساسی جمهوری اسلامی». سیاست متعالیه، ۴(۱۵): ۱۰۱-۱۲۰.

- سلطان محمدی، حسین و سلطان محمدی، فاطمه (۱۳۹۱). تبیین مؤلفه‌های سیاست اخلاقی امام علی (ع) پس از رسیدن به امامت و حکومت. پژوهش‌نامه علوی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۳(۱): ۹۱-۱۱۶.
- شریفی، محمد و فائق، مجتبی (۱۳۹۵). آسیب‌شناسی اخلاقی کارگزاران حکومت دینی در نهج‌البلاغه، پژوهشنامه نهج‌البلاغه، ۴(۱۵): ۱-۲۰.
- شیرودی، عبدالحسین و وکیلی مقدم، محمد حسین (۱۳۹۳). «ضمانت اجرای فراحقوقی و جایگاه آن در حقوق نرم». دوفصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی (دانش و توسعه سابق). دوره جدید، ۲۱(۵): ۱-۲۷.
- فارسیان علی‌پورمنوچهری، محمدرضا (۱۳۹۷). تداوم انقلاب اسلامی در پرتو فقه سیاسی اخلاق‌نگر با رویکردی بر آراء امام خمینی(ره). اندیشه سیاسی در اسلام، ۱۶(۱): ۷-۲۸.
- طاهریان، بتول و حسینی، سید محمد رضا (۱۳۹۵). «بررسی رابطه مسئولیت اخلاقی با عدالت درقرآن»، صه‌بای نور، دوره ۱
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۶). اخلاق و حقوق. اخلاق در علوم رفتاری، ۲(۲۰۱): ۸۵-۸۸.
- عبداللهی، محسن (۱۳۸۶). «حمایت کیفری از محیط زیست: تاملی بر بایسته‌های حقوق کیفری زیست محیطی». علوم محیطی، ۵(۱): ۹۷-۱۱۷.
- فقیهی، سیده فاطمه (۱۳۹۵). «معیار قواعد اخلاقی در نظام سیاسی اسلامی». اخلاق و حیانی، ۴(۲): ۴۷-۷۳.
- کریمی حاجی خادمی، حیدر و نصراللهی، مزده (۱۳۹۵). «جایگاه نظارت بر کارگزاران در حکومت دینی». فصلنامه مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، ۲(۱۳): ۳۵-۴۸.
- مسعودی، جهانگیر و ساداتی زاده، سیدسجاد (۱۳۹۴). «رابطه اخلاق و سیاست». اخلاق در علوم رفتاری، ۱۰(۳): ۱۹-۲۸.
- منزوی بزرگی، جواد و حبیبیان، سجاد (۱۳۹۴). «راهبردهای اخلاق کارگزاران زمینه‌ساز در عصر انتظار». پژوهش‌های مهدوی، ۴(۱۳): ۶۷-۱۰۹.
- نیری، شیرین؛ گل پرور، محسن و مهداد، علی (۱۳۸۹). «نقش ارزش‌های اخلاقی و رهبری اخلاق مدار بر کاهش تنش شغلی کارکنان». اخلاق در علوم رفتاری، ۵(۳ و ۴): ۶۷-۷۶.
- نیک‌پور امین؛ منظری توکلی، علیرضا؛ سلاجقه، سنجر؛ پورکیانی، مسعود و عرب‌پور، علیرضا (۱۳۹۵). «بررسی تأثیر نظارت سازمانی با رویکرد اسلامی بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی ایران». فصلنامه راهبرد، ۲۵(۷۹): ۹۳-۱۱۶.

- Laczniak, G. R., & Murphy, P. E. (2019). The role of normative marketing ethics. *Journal of Business Research*, 95, 401-407.
- Larson, D. W. (2020). Can China Change the International System? The Role of Moral Leadership. *The Chinese Journal of International Politics*, 13(2), 163-186.
- Thompson, D. F. (2018). Political Ethics. In *International Encyclopedia of Ethics*, ed. Hugh LaFollette. Oxford UK: Wiley-Blackwell.
- Velez, M. J., & Neves, P. (2018). Shaping emotional reactions to ethical behaviors: Proactive personality as a substitute for ethical leadership. *The Leadership*.